

in spregatvenem pogledu, ne pa nujno tudi v spolskem in številskem. Obenem je s tem odpravljena nenanarvnost, da bi bilo povedkovnikov v primeri z drugimi besednimi vrstami v jeziku sorazmerno zelo malo. (Nedvomno mesto med povedkovniki pa zavzema tudi "prislov" *rad -a -o*, ki že s tem, da je možen samo v imenovalniku vseh števil, kaže, da gre za povedkovnik, ne pridevnik (ki bi se tudi sklanjal) in ne prislov (ki se ne pregiba ne po spolu ne po številu).¹⁴

Nepregibna oblika povedkovnika je srednjega spola (*Deževalo je = Temno je bilo*) v glavnem tedaj, ko ni osebkaj, ali pa je t. i. ničtega pregibanja (kar nam potrjujejo primeri kot *Film/Soseda mu je bil/bila všeč-ø_m/-ø_ž*). Taki primeri bi bili še *Ančka je tiho*, *Janez/Ančka lahko gre*, ravno na podlagi primera *Janez/Ančka rad/rada gre*.

Ali je kje formalni dokaz za misel, da bi bili vsi samostalniki v vlogi povedkovega določila (v imenovalniku ob glagolu *biti*) sprevrženi povedkovniki (torej ne samo v primerih, ko je to očitno že v slovenščini: *Bilo je tema/mraz*, ampak tudi v obliki *Bila je tema/Bil je mraz*)? – Tako je v grščini, ki v povedku rabi samostalnike brez člena, na kar je opozarjal že Hjelmsov¹⁵ kot na posebno oblikoslovno kategorijo.

Olga Gnamuš

Pedagoški inštitut pri Univerzi Edvarda Kardelja v Ljubljani

KAKO POUČEVATI SKLADNJO V OSNOVNI ŠOLI¹

Da bi lahko odgovorili na ta vprašanja, je treba najprej povedati, kaj pomeni »obvladati« jezika. Če izhajamo iz govorne dejavnosti, potem je to nedvomno proces in zmožnost govorečega (poslušalca), da tvori povedi, ki jih še ni tvoril, in razumeva take, ki jih še ni slišal. To je tudi proces prevajanja pomena v izraz oziroma izraza v pomen. Vsi ti procesi potekajo po pravilih, ki se jih ne zavedamo, ker smo jih ponotranjili, in ki nas usmerjajo pri povezovanju besed v besedne zveze in povedi.

Jezikovne zmožnosti imajo dve sestavini, ki sta med seboj povezani: najprej je to zmožnost, da oblikujemo povedi po skladenskih vzorcih (jezikovna zmožnost), in potem je to zmožnost, da poved uporabimo (sporazumevalna zmožnost). Za upovedovanje enake pomenske podstave uporabimo v različnih govornih položajih različne povedi. V dvogovoru se stavčni skladenski vzorec uresničuje prek sobesedila: *Kje je Metka? Na vrtu. Kaj dela? Počiva. Zakaj? Ker je utrujena.*

V ekspresivno poudarjenem sporočilu bi tvorili naslednje povedi: *Metka je na vrtu. Počiva. Utrujena je.* V logično poudarjenem besedilu bi imela poved naslednjo zgradbo: *Metka počiva na vrtu, ker je utrujena* ali celo *Zaradi utrujenosti počiva Metka na vrtu.* Za ust-

¹⁴ Besedo *rad* so naši slovniki priročniki potikali na razna mesta ravno zato, ker ni na nobeno prav šla – je pač povedkovnik, zato ima svoje mesto.

¹⁵ Na to me je opozoril prof. Robert Hinderling iz Bayreutha.

¹ V ponazoritvenih primerih se to besedilo navezuje na prispevek O. Gnamuš, Izvor in funkcija samostalniškega izražanja, *JiS*, 1979/80, št. 6, str. 160–164.

rezno govorno vedenje ne zadošča, da znamo besede povezovati v povedi, ampak moramo izbrati poved, ki ustreza govornemu položaju in sobesedilu.

V sobesedilu stavčna zgradba ni več neodvisna. Odvisna je od stavkov, ki so pred njo: *Petra nisem že dolgo videl, ker je (Peter) bolan. Pokliči Mojco in ji (Mojci) daj malico. Opazuj dekllico, ki (dekllica) sedi v tretji klopi. – Petra že dolgo nisem videl. Bolan je. Pokliči Mojco. Daj ji malico.*

Učencem dela težave prilagajanje stavčne oblike sobesedilu, kar dovolj natančno razodevajo napake, ki jih srečujemo v njihovih izdelkih: *Trije dečki so naredili iz kock stolp, mucka pa jim je stolp podrla.* Ali: *Trije dečki so naredili iz kock stolp, mucka pa jim je podrla.*

Razčlemba skladenjskih napak in težav bi nam veliko povedala o pretvorbni procesih in njihovi duševni resničnosti. Pokazala bi, katere težave imajo otroci pri povezovanju stavkov v stavčne zveze in besedila.

Preden odgovorimo na vprašanje, kako poučevati skladnjo, je treba še določiti smotre skladenjskega pouka. S poukom o skladnji moramo predvsem

- razviti učenčeve zmožnosti za razumevanje in oblikovanje povedi (jezikovne zmožnosti) in njihovo uporabo v sobesedilih in govornih položajih (sporazumevalne zmožnosti),
- ozaveštevati pravila, po katerih so povedi oblikovane,
- razviti zmožnost za samostojno opazovanje, razčlenjevanje in povezovanje jezikovnih pojavov, torej jezikoslovno mišljenje.

Pri oblikovanju zmožnosti, tudi jezikovnih in sporazumevalnih, moramo preiti vsaj tri temeljne stopnje:

1. stopnjo praktične izkušnje,
2. stopnjo ponotranjenja izkušnje, pretvarjanja izkušnje v zmožnost,
3. stopnjo uzaveščanja izkušnje ali oblikovanje teorije zmožnosti.

Vsa dosedanja opazovanja prakse dopuščajo trditev, da pri pouku skrbimo predvsem za uzaveščanje izkušenj, torej posredujemo predvsem teorijo o zgradbi povedi. Ker obe predhodni ravni zanemarjamo oziroma ju upoštevamo le kot celostne smotre pri ustnem in pisnem sporočanju, je metodični postopek skladenjskega pouka pretežno analitičen: učenec razčlenjuje že oblikovane povedi. Analitična metoda pa ne razkriva postopkov, procesov, operacij in pravil, po katerih besedne zveze in povedi nastajajo. Otroci, ki v skladenjskem razvoju zaostajajo, od doma ne prinašajo potrebnih stavkotvornih izkušenj. Zmožni so oblikovati jedrne stavke, ne pa tudi zapletenih in stavčnih zvez. Zato analitična metoda povsem odpove prav pri teh.

Če hočemo razviti učenčeve stavkotvorne zmožnosti, je treba skladnjo poučevati po sintetično-analitični metodi.² Besedne zveze in povedi učenec najprej oblikuje in jih šele nato razčlenjuje. Ali ni naravneje odgovarjati na vprašanja *Kdo tolče? Kaj tolče? S čim tolče? Kje tolče?* kot vpraševati po stavčnih členih v povedi *Metka tolče v kuhinji orehe s klavirnom*. Slabši učenci imajo namreč velike težave z vpraševanjem po stavčnih členih. Njihovo abstraktno mišljenje je na tako nizki ravni, da si besede ali besedne zveze ne morejo odmisлити in jo nadomestiti z vprašalnico. Da, saj gre za preprosto tvorbo, za zamenjavo besede ali besedne zveze z vprašalnico, vprašalnim zaimkom ali prislovom, pa jim niti pretvorbne algoritma za zamenjavo ne ponudimo.

² Bralcu priporočam, da prebere prispevek F. Žagarja, Stavčna analiza in sinteza, JiS, 1975/76, l. XXI, št. 1, str. 10–17.

Ali ne bo učenec naravneje doživel razmerij med glagolom in njegovimi podrejenimi določili, če bo skladijski prostor glagola najprej sam napolnil tako, da ga bomo usmerjali z ustreznimi vprašalnicami, in se šele nato lotil razčlenjevanja že oblikovanih povedi?

Iz vsakdanje izkušnje vemo, da spretnosti in zmožnosti razvijemo z vajo in ne samo z opazovanjem in razčlenjevanjem tuje dejavnosti. Zakaj je torej pri razvoju skladijskih zmožnosti tako težko uveljaviti načelo otrokove praktične stavkotvorne dejavnosti?

Seveda stavkotvornih dejavnosti ni mogoče voditi poljubno, ampak le na podlagi ustrezne jezikoslovne teorije, ki skuša opisati t. i. bazična skladijska pravila, po katerih tvorimo jedrne stavke, in pretvorbna skladijska pravila, po katerih jih preoblikujemo, strnjujemo in povezujemo. Seveda na mnoga vprašanja še nimamo odgovorov, vendar nas to ne more odvrniti od metodičnih poskusov, zlasti še, če gre za teoretično tako prepričljivo jezikoslovno smer, kot je tvorbeno-pretvorbna slovnica in generativna semantika.

Analitična metoda je primerna za jezikovno dobro razvite učence, ne pa tudi za učence z jezikovnimi primanjkljaji, ki imajo pomanjkljive izkušnje v oblikovanju in razumevanju zapletenih stavkov in stavčnih zvez. Analitična metoda je primerna za osvajanje t. i. jedrnih stavčnih vzorcev, ker jih večina učencev že obvlada. Ne zadošča pa pri obravnavi zapletenih stavkov in stavčnih zvez, ker ne razkrije pretvorbni postopkov in njihove pomenske podstave. Pri stavkih in stavčnih zvezah je premalo, če razčlenimo zgradbo površinske strukture, ker je samostalniška zveza glagolskega izvora in ker pri povezovanju stavkov v stavčne zveze samostalniško zvezo zamenjujemo npr. z zaimkom, jo izpustimo.

Skladijsko in pomensko zapletene stavke osvajamo v treh stopnjah:

1. Učencem nudimo priložnost, da se s takimi stavki srečujejo in jih uporabljajo.

a) Navodilo: *S kazalcem desne roke se dotakni konice nosu.*

b) Nariši: *V vsakem od treh šopkov so trije zvončki.*

c) Opiši v enostavni povedi (dejavnost ponazorimo neposredno ali s sliko).

d) Ugotovi, katero vprašanje ustreza prvi in katero drugi nalogi.

Jure je kupil tri zvezke po 15 din.

Jure je kupil tri zvezke za 15 din.

A. *Koliko stanejo zvezki?*

B. *Koliko stane zvezek?*

2. Učenci tvorijo zapletene stavke iz skupin jedrnih ali zapletene poenostavljajo.

a) *Izpod neba so se usule snežinke.*

Snežinke so bile igrive.

Snežink je bilo milijon.

Rešitev: *Izpod neba se je usulo milijon igrivih snežink.*

b) Vsebino naslednjih matematičnih nalog izrazi z zaporedjem prostih stavkov.

Koliko je vseh krogov, če je v vsaki od treh množic pet krogov?

Množice so tri.

V vsaki je pet krogov.

Koliko je vseh krogov.

Ploščina 8 cm dolgega pravokotnika je 56 cm^2 .

Rešitev:

Pravokotnik je dolg 8 cm.

Njegova ploščina je 56 cm^2 .

3. Seveda opisane stavkotvorne vaje v oblikovanju in razumevanju zapletenih stavkov niso dovolj. Treba je raziskati, kdaj stilno, spoznavno in sporazumevalno ustrezajo in kdaj ne. V prijateljskem klepetu se verjetno ne bomo izražali zapleteno, toda naslovi, dnevni red zapisnikov in sklepi morajo biti izraženi strnjeno. Poglejmo si nekaj naslovov v Delu:

Hudo maščevanje iz ranjenega ponosa, Nezakonita podražitev parkiranja v Beogradu.

Dnevni red zapisnika:

Potrditev zapisnika.

Imenovanje tajnika.

Obravnava osnutka letnega načrta.

Prispevek za študij ob delu.

Tudi sklepi morajo biti izraženi strnjeno, zagotovo pa lahko naslednje sklepe izpod roke visoko izobraženega zapisnikarja uporabimo za primer hude stilne nerodnosti:

Nalogo rešitve vprašanja nadomeščanja pedagoginje A opravita tovariša B in C.

Komisija ne more izvršiti ocenjevanja uspešnosti dela. Zaradi nesklepčnosti delegacije študentov smo sejo prekinili.

Seveda bomo razčlenjevali tudi površinsko zgradbo zapletenih stavkov. Analitične zmožnosti operativno razčlenimo v naslednje:

- zmožnost izpisovanja besed ali besednih zvez, ki ustrezajo postavljenemu vprašanju,
- zmožnost poimenovanja izpisanih besed ali besednih zvez v skladenjskem izrazju (stavčni členi),
- zmožnost vpraševanja po besedah ali besednih zvezah, ki imajo vlogo stavčnega člana.

Kajti tudi analitične zmožnosti so pomembne za razumevanje povedi in besedil.

Na Pedagoškem inštitutu smo izpeljali eksperimentalno raziskavo. Oblikovali smo skladenjski program za peti razred osnovne šole, uresničen v obliki delovnih zvezkov. Skladnjo smo poučevali po sintetično-analitični metodi. V primerjavi z običajnim poukom smo dosegli velik napredek tako v razvoju skladenjskih zmožnosti kot obvladanju skladenjske teorije o zgradbi stavka in stavčnih zvez. Najbolj so napredovali najslabši učenci. Razvili smo učenčeve skladenjske zmožnosti, predvsem zmožnost razumevanja in oblikovanja zapletenih stavkov in stavčnih zvez. Te zmožnosti so vplivale celo na razumevanje matematičnih besedilnih nalog. Zelo je poraslo zanimanje za predmet, saj je bil slovenski jezik najbolj priljubljen med vsemi učnimi predmeti.

Sedaj skušamo operacije natančneje raziskati in jih opisati v operativnem modelu za pouk skladnje v osnovni šoli. Upamo, da bomo operativni model skladenjskega pouka spravili počasi tudi v prakso, čeprav je dejansko treba pouk slovnice postaviti z glave na noge (mislim na razmerje med izkušnjo in zmožnostjo ter njeno teorijo). Teorija je namreč znana, njeno prevajanje v otrokovo spoznavno dejavnost pa je posel, ki ga morajo opraviti metodiki ob sodelovanju s stroko, a tudi razvojno psihologijo, didaktiko in teorijo učenja.

Preden končam, pa v razmislek še naslednjo basen: Ko so stonogo vprašali, s katero nogo najprej stopi, ni znala več hoditi. Tudi govorna dejavnost poteka deloma na nezavedni in avtomatizirani ravni. Ali lahko uzaveščanje avtomatiziranih postopkov in operacij vpliva zaviralno?

Zavestna kontrola izražanja lahko na začetni razvojni stopnji jezikovnih zmožnosti zavira neposredno, sproščeno izražanje. Verjetno je nujna vmesna stopnja, ko se nerazviti govorec spreminja v uzaveščenega govorca. Ali naj nas ta daljša ali krajša stopnja v boju za razvitejši izraz odvrne od prizadevanj? Vsekakor je treba poudariti, da bi bilo lahko usodno, če bi učenčeve težave obtežili z neustreznim odzivanjem in nestrpnostjo, namesto da bi govorca razbremenili in sprostili. Čustvene zavore so lahko tako močne, da obmolkne celo govorec z razvitimi zmožnostmi. Toda v osnovni šoli je jezikovni razvoj vendar še zelo dinamičen in je otrok dojemljiv za spodbude. Čim starejši je človek, tem težje je spreminjati njegove govorne navade in s tem večjimi čustvenimi zavorami je povezano prisvajanje novih. Tudi tujih jezikov se čedalje težje učimo, vsaj aktivno. Ob tem pa je treba nedvomno vztrajati, da je jezikovno razvit le tisti govorec, ki zavestno izbira jezikovna sredstva in je zmožen razumeti in oceniti izrazna sredstva sogovorca. Do te stopnje bi morali razviti jezikovne zmožnosti vseh članov jezikovne skupnosti, ker so podlaga za uresničevanje drugih samoupravnih pravic in dolžnosti.

Razmišljanje pa naj končam s temeljno resnico, da je mogoče razumljivo pisati o stvareh, ki jih zares razumemo, in razumeti stvari, ki so razumljivo opisane. Zapleten izraz je pogosto izraz nejasne misli, ki se še giblje na ravni slutnje in igre abstraktnih razmerij in ki se še ni dokopala do stopnje, da bi razumsko slutnjo in logično-miselno igro uvidela v konkretni pojavnosti. Boj za razviden izraz je hkrati boj za jasno mišljenje. Na drugi strani pa je lahko zapleten izraz sredstvo za ustvarjanje hotene nerazumljivosti in odtujenosti. Ne eno ne drugo pa ne zanika vloge in pomena pretvorbnihih postopkov.

Albinca Lipovec

Filozofska fakulteta v Ljubljani

VERBALIZIRANA PRITRDIENICA (NIKALNICA) V GOVORU BABNEGA POLJA

0. Govor obmejne slovenske vasi Babno polje je v publikaciji slovenskega dialektologa Tineta Logarja¹ glede na osnovne značilnosti svojega ustroja postavljen v bližino dolenskih, gorenjskih in rovtarskih narečij. V klasifikaciji Frana Ramovša pa bi dialekt Babnega polja po nekaterih tipoloških znakih mogla zastopati narečja v Lokvah in Delnicah.²

0.1. Najbolj izstopajoče poteze babnopoljske govornice v primerjavi z dolenskim narečjem v sosednji Loški dolini so v akcentoloških in glasoslovnih zakonitostih. V besedišču se oba sistema v precejšnji meri pokrivata. Procesi izravnavanja zadevajo v vsakdanjem sporazumevanju s pripadniki dolenskega narečja, ki je v naglasu bliže knjižnemu jeziku, vpadljive lastnosti: naglas, švapanje, o-jevski refleks za polglasnik in končniški -n v sklonskih in spregatvenih vzorcih (prim. babnopoljsko *'zabi, son 'porš̩a* → loško-dolinsko *zo'bj̩:, s̩m p̩r̩š̩la*).

¹ Tine Logar, Slovenska narečja, Ljubljana 1975, str. 96.

² Fran Ramovš, Historična gramatika slovenskega jezika, Dialekti VII, Ljubljana 1935, str. 142-144.